

Субанбекова А.М.

КЫРГЫЗ ПОЭЗИЯСЫНДАГЫ ЫР МЕНЕН ЖАЗЫЛГАН РОМАН ЖАНРЫНЫН ӨНҮГҮШҮ

Субанбекова А.М.

РАЗВИТИЕ ЖАНРА РОМАНА В КЫРГЫЗСКОЙ ПОЭЗИИ

А.М. Subanbekova

THE DEVELOPMENT OF THE NOVEL GENRE IN KYRGYZ POETRY

УДК: 82/821.4

Кыргыз поэзиясындагы роман жанрынын пайда болуу, калыптануу жана өнүгүү маселелери кенен талдоого алынат. Ыр менен жазылган романдардын (А.Токомбаев «Кандуу жылдар», А. Токтомушев «Алтын тоо» ж.б.) идеялык-көркөмдүк бөтөнчөлүктөрү, авторлордун табылгалары каралат. Аталган жанрдын кыргыз поэзиясындагы ээлеген орду, мааниси, адабий процесстеги орду тууралуу илимий ой жүгүртүүлөр берилет.

Негизги сөздөр: поэзия, роман, жанр, идеялык-көркөмдүк өнүгүү, көркөм процесс, жанрдын пайда болушу, жанрдын өзгөчөлүгү.

В статье анализируется появление, становление и развитие жанра стихотворного романа в кыргызской литературе и особенности художественных идей, авторских находок (А.Токомбаев «Кровавые годы», Токтомушев «Золотая гора» и др.). Даются научные мысли о занимаемой позиции, значении, занимаемом месте в литературном процессе.

Ключевые слова: поэзия, роман, жанр, художественное-идейное развитие, художественный процесс, появление жанра, особенность жанра.

The appearance & forming of poetry genre in Kyrgyz poetry & its broad analyze of its development. Analyze the feature of artistic idea & the author's findings in the poetry novels "Bloody years" by A. Tokombaev & "Golden mountains" by A. Toktomushev. The place of these novels in Kyrgyz poetry & scientific ideas about their significance's given.

Key words: poetry, novel, genre, artistic & idea development, the appearance of genre, peculiarity of genre.

Кыргыз адабиятындагы ыр менен жазылган романдарды бирдиктүү илимий объектке алып изилдөө иштери жасала элек. Ыр менен жазылган адабий фактылар айрым-айрым каралып, талданып, өз мезгилинде илимий баасын алып келгени менен бул феномендин кыргыз адабиятындагы калыптанышы, өнүгүшү жана өнүгүү өзгөчөлүктөрү кенен изилдене элек. Чындыгында ыр менен жазылган роман жанрындагы чыгармалар көп кырдуу жана өтө татаал чыгармачылык процесс болуп саналат. Айрым алганда жеке бир автор үчүн да бул чоң изденүүнү, албетте чоң талантты талап кыла турганы бышык. Бул жанрга кайрылуу ошол автордун чыгармачылык, тактап айтканда акындык потенциалын көрсөтүп турат. Анан калса аталган жанрга кайрылган автор өзүнүн чеберчилиги бышып жетилип калган учурда гана кирише ала турганы да чындык.

Дүйнөлүк адабиятта деле ыр менен жазылган романдар көп учурай бербейт. Алардын ичинен көркөмдүк кудурети, чебер жазылгандыгы менен орустун белгилүү акыны А.С.Пушкиндин «Евгений Онегин» аттуу романы орус адабиятындагы эң алгачкы жазылган ыр түрүндөгү роман эле болуп саналбастан, дүйнөлүк адабияттын деңгээлинде да ушул жанрдын эң жогорку деңгээлде ишке ашуусу болуп саналат. Акындын эбегейсиз талантынан жаралган бул чыгарма мазмундук жана формалык жактан аталган жанрдын көркөм-эстетикалык бийик үлгүсү болуп калды. Бул роман өзүнөн кийинки жаралган жанрларга чоң таасирин тийгизген болчу. Кыргыз адабиятынын калыптанышы жана өнүгүү тарыхына көз чаптырсак, орус адабиятынын таасири орчундуу экени белгилүү. Андай болсо А.С. Пушкиндин ыр менен жазылган романы өз мезгилинде кыргыз акындарына да таасирин тийгизип, чыгармачылык тажрыйба болгону, изденүүсүнө түрткү экени да баса белгилеп кетүү зарыл.

20-кылымдын биринчи жарымындагы кыргыз романистикасы, тактап айтканда ыр менен жазылган роман тажрыйбасы, үлгүсү А.Токомбаевдин "Кандуу жылдар" романы деп аталган чыгармасынан башталат. Бул салт андан кийин да кыргыз поэзиясында уланып келгендигин белгилеп кетүү жөндүү.

Кыргыз поэзиясындагы мына ушул сыяктуу көркөм кубулуштарды кенен карап чыгуу менен дагы конкреттештирип, кыргыз адабиятынын 20-жылдардагы өнүгүүсү, тактап айтканда ыр менен жазылган романга чейинки көркөм тажрыйбалар - К.Тыныстановдун "Жаныл мырза" поэмасынын ыр менен жазылган романдын жаралышына тийгизген таасири, башкача айтканда поэтикалык изденүү, тажрыйба, негиз болгонун белгилеп кетүү жөндүү.

Бардык адабий өнүгүүлөр сыяктуу эле кыргыз адабиятында да адагенде проза жанры адымдап өнүгүп, 30-жылдары Т.Сыдыкбековдун, К.Жантөшевдин романдары жаралып калган. Бул өз кезегинде кыргыз адабиятындагы роман жанрынын калыптанышына, анын жанрдык табиятынын андан ары кенен өздөштүрүлүп, өнүгүүсүнүн башаты болгону талашсыз. Мына ушул сыяктуу көркөм процесстер А.Токомбаевдин "Кандуу жылдар" романынын жаралышына адабий-көркөм негиз, түрткү болгон. Дегеле А.Токомбаевдин "Кандуу жылдар" романынын жаралышы бардык жагынан кыргыз адабиятындагы өзгөчө кубулуш болгон. Аталган жанрдын кыргыз адабиятындагы эң алгачкы үлгүсү

эле болбостон, көркөмдүк бийиктиги, чоң талант, изденүүнүн жемиши болгону менен да өзгөчөлөнүп турат. Романдын мазмуну да ошол мезгил үчүн көп талаш-тартыштардын башаты болору күгүлүү болчу.

Кыргыз поэзиясында 50-60-жылдардагы ыр менен жазылган романдар: жанрдын кеңейиши панорамалуулук жана тарыхый социалдык дискурс маселелерине токтолгонубузда А.Токтомушевдин "Алтын Тоо" чыгармасы "Кандуу жылдардан" "Тан алдында" романына чейинки процесстер, жанрдык трансформация жана саясий идеялогиялык контекст, панорамалуу поэма менен романдын ортосундагы көркөм өнүгүүгө саресеп салуунун зарылдыгын көрсөтөт. А.Токомбаевдин "Өз көзүм менен", С.Эралиевдин "Ак Мөөр", "Жаныл Мырзанын кэрээзи", Ж.Садыковдун "Калча" поэмаларына» токтолууга туура келет. Анткени идеялык-көркөмдүк жактан чоң чеберчилик менен жазылган поэтикалык үлгүлөр, тактап айтканда поэмалар ыр менен жазылган роман жанрына башат болгону ырас.

50-60-жылдардагы ыр менен жазылган романдарга токтолуп, аталган жанрдын адабий-тарыхый контекстине көңүл бурганбызда, ушул мезгилдеги поэзияда дегеле, көркөм процесстеги мазмундук жана формалык жаңылануулар тууралуу белгилеп кетүү жөндүү. Анткени кыргыз поэзиясындагы ыр менен жазылган роман сыяктуу көркөм кубулуш, ошол көркөм-эстетикалык өнүгүүнүн, бийиктөөнүн натыйжасы, туундусу десек болот. Маселен, А. Токомбаевдин чеберчилигине, 1950-жылдардагы кайталангыс поэмаларынын пайдасы тийген. Токомбаевдин 50-жылдары жаралган "Өз көзүм менен", "Комуз күүсү", "Майлыбай", "Менин метрикам" поэмалары кыргыз поэзиясын таптакыр жаңы деңгээлге көтөргөн башкача айтканда, акындык такшалуу, чеберчиликтин өнүгүшү менен ыр менен жазылган роман сыяктуу татаал жанрдын үстүндө жемиштүү иштөөгө болор эле. Дегеле ыр менен жазылган роман жеке эле бир акындын гана эмес, жалпы эле кыргыз поэзиясынын өнүгүү жолундагы өзгөчө кубулуш.

Ыр менен жазылган роман – адабий жанр, ага кара сөз менен жазылган романга мүнөздүү композициялык курулушу, хронотоп жана образдар системасынын иштелиши мүнөздүү. Ыр менен жазылган роман жанры проза түрүндөгү романдын жаралып, өнүгүп, мыкты үлгүлөрү жаралган учурда пайда болгон, же адабиятка келип кирген. В.Ивановдун пикири боюнча романтикалык поэмадан ыр менен жазылган роман жанрына өтүү А.С.Пушкиндин «Евгений Онегин» (1831) деп аталган ыр менен жазылган романына байланыштуу деп белгилейт. В. Иванов Пушкиндин чыгармасына «объективдүү жана аналитикалык баяндоо», «мүнөздөрдүн акырындык менен өнүгүүсү» мүнөздүү экендигин, бул сапаттар Ж.Байрондун ыр менен жазылган романында жок экендигин да айтып өтөт [1,324-329]. А. Пушкиндин чыгармасын Байрондун чыгармасы менен салыштыруунун жөнү бар, анткени Пушкин ыр менен роман жазуу салтын Байрондон алып, уланткан. Пушкинге чейин Ж.Байрон «Дон Жуан» (1824) деген чыгарма-

сын жаратканы белгилүү. Бул салтты андан ары ийгиликтүү уланткандардан поляк акыны Адам Мицкевич болгон. Анын «Пан Тадеуш» (1834) деп аталган ыр менен жазылган романы бар. Бул катарды дагы улантып дүйнөлүк поэзиядагы ыр менен жазылган романдар тууралуу кенен сөз кылууга болот. Биздин айтайын дегенибиз аталган жанр кыргыз поэзиясына келип киргенге чейин дүйнөлүк тажрыйба, салтка ээ экендиги. Кыргыз акындары аталган үлгүлөр менен тааныш болушкандыгы белгилүү. Алардын ичинен өзгөчө А.С.Пушкиндин «Евгений Онегини» кыргыз тилине да которулуп, адабий чөйрөгө эле эмес окурмандарга да кеңири тараганы белгилүү. Демек, кайсы бир деңгээлде аталган романдын кыргыз акындарына тийгизген таасири бар экендиги да чындык.

Ал эми экинчи жагынан кыргыз коому башынан кечирген окуялардын, мезгилдин, доордун масштабдуулугу да ыр менен роман жазуунун бирден бир себепкери болгон. А.Токомбаевдин «Кандуу жылдар» чыгармасы кыргыз тарыхындагы өтө трагедиялуу, өтө кайгылуу учурлардан. Анан калса акын бул канабайрам окуяларга өзү катышып, күбөсү болгон. Улуттун тагдырындагы чоң кайгы, трагедияны өз көзү менен көргөн адам, акын адам эртеби-кечпи кенен, полотнолуу чыгарманы жаратары бышык эле. Бул оюбузду акын өзүнүн чыгармасында да ырастап кетет [2]. Мындан тышкары кыргыз поэзиясында жаралган кийинки чыгармалар А.Токтомушев «Алтын-Тоо» [3], С.Жусуевдин "Исхак Раззаков", "Курманжан датка" даректүү романдары [4], [5] О.Султановдун «Адамдын турмушу» [6] романдары тууралуу да ушуну айтууга болот эле.

Жогруда белгиленген чыгармалардын дээрлик бардыгы советтик кыргыз адабиятына таандык, башкача айтканда социалисттик реализм методунун туундулары. Биз кайрыла турган чыгармалардын бардыгы соцреализм методунда жазылгандыктан, аталган методдун башка методдордун ичинен өзгөчө коомдук-тарыхый ал тургай саясий өнүктөгү табиятына токтолуу менен, ага көңүл буру менен талдоого алуу зарылдык. Анткени аталган методдун өзүнүн көркөм талаптары, принциптери бар болчу. Эгер биз аларга токтолбостон аталган чыгармаларды талдоого алсак, анда көркөмдүк, идеялык жактан калпыс талдоолорго жол бермекпиз.

Ыр менен жазылган романдардын жанрдык кеңейиши, башкача айтканда көп түрдүүлүгүн кароого мүмкүнчүлүктөр бар. Андагы понорамалуулук жана тарыхый социалдык дискурс да өзгөчө көңүл бурууга арзыйт. "Кандуу жылдардан" "Тан алдында" романына чейин: жанрдык трансформация жана саясий идеялогиялык контекст кенен талдоого алынышы өтө зарыл. Анткени аталган чыгарманын тегерегиндеги адабий, саясий талаш-тартыштардан улам чыгарманын адепки варианты айрым өзгөрүүлөргө учурап, аталышы да башкача болуп калганга чейинки көп процесстер талдоого алынууга тийиш. Бул жерде жеке эле А.Токомбаевдин чыгармачылыгындагы процесс эмес, бүтүндөй кыргыз көркөм

өнүгүүсүнө тиешелүү кубулуштар болуп өткөнүн изилдөөгө алуу кызыктуу жыйынтыктарга келүүгө мүмкүндүк берери бышык.

Кыргыз поэзиясындагы А.Токомбаевдин "Кандуу жылдар" романынан кийинки жазылган чыгарма А.Токтомушевдин "Алтын Тоо" чыгармасы болуп саналат. «Алтын-Тоо» жазылганга чейин кыргыз поэзиясында бир топ поэтикалык чыгармалар жаралып, бул жанрда өз күчүн сынап, талантын көрсөткөн акындардын жоон тобу бар болчу. Мына ушул сыяктуу көркөм кубулуштарга кайрылуу менен бирге аталган чыгарманын көркөм табиятына талдоо жасоо биздин илимий милдеттерибиздин бири болуп саналат.

Панорамалуу поэма менен романдын ортосунда өз ара байланышты, улантуучулук процесске токтолуу менен кыргыз адабиятындагы ыр менен жазылган роман жанрынын көркөм өнүгүүсү тууралуу кызыктуу жыйынтыктарга келүүгө болот. Аталган маселени кенен талдоого алуу үчүн кыргыз поэзиясындагы көркөм-эстетикалык өзгөчөлүгү жагынан айырмаланып турган, дагы тактап айтсак поэма жанрындагы этаптык чыгармалар болуп саналган А.Токомбаевдин "Өз көзүм менен", С.Эралиевдин "Ак Мөөр", "Жаныл Мырзанын кэрээзи", Ж.Садыковдун "Калча" аттуу поэмаларына кайрылуу максатка ылайык. Кыргыз акындарынын поэма жанрындагы көркөм чеберчиликтери, изденүүлөрү жана табылгалары, жетишкен йгиликтери кенен талдоого алынса гана, бул талдоодон ыр менен жазылган романдын жаралышы, калыптанышы жана өнүгүшүндөгү орду, мааниси дагы терең ачылат деген бүтүмдөбүз.

Кыргыз поэзиясындагы дагы бир ыр менен жазылган роман О.Султановдун калемине таандык. О.Султановдун "Адамдын өмүрү" романын моноло-гизм жана тарыхый экспозиция проблемалары менен

айкалыштырып иликтөөгө алуу туура. Себеби, О.Султановдун "Адамдын өмүрү" романы жана романдагы моноло-гизм жана тарыхый экспозиция ушул багыттагы иликтөөнү талап кылат.

Кыргыз поэзиясындагы, дегеле жалпы адабиятында эгемендүүлүк жылдарында тарыхый темага кайрылуу кенен учурайт. Улуттук тарыхтын орчундуу учурларына жана тарыхый инсандардын өмүрүнө арналган бир топ чыгармалар жазылды. Улуттук тарых поэзия, проза эле эмес драматургия жанрында да кенен жазылды десек жаңылбайбыз. С.Жусуевдин кыргыз элинин тарыхый инсандары Курманжан датка жана И.Разаковдун өмүрүнө арналган ыр менен жазылган романдары ушул тенденциянын уланышы, дагы тагыраак айтканда мыкты үлгүлөрүнүн бири болуп калды.

Жыйынтыктап айтканда кыргыз поэзиясындагы ыр менен жазылган роман жанрынын өзүнө таандык тарыхы, табияты, көркөм-идеялык өзгөчөлүгү бар. Ар бир чыгарма кыргыз турмушунун конкреттүү бир учурларына, инсандарына арналган. Кыргыз коомунун чындыгын кенен, панорамалуу ачып берүүгө жетишкен. Канткен менен да аталган жанрын өнүгүүсү кыргыз көркөм сөзүнүн жетишкендиктеринин бири болуп санала тургандыгын танууга болбос.

Колдонулган адабияттар

1. В. И. Иванов. Роман в стихах (1937) // Иванов В. И. Собр. соч. – Брюссель, 1987. – Т. 4 – С. 324-329.
2. Токомбаев А. Кандуу жылдар: Роман. 2 томдук. – Б., 1991. 1-Т.
3. Токтомушев А. Алтын-Тоо – Ф.:Кыргызстан, 1978.– 323-б.
4. Жусуев С. Курманжан датка. Ыр менен жазылган роман. – Бишкек: Руханият, 1994. – 304-б. ·
5. Жусуев С. Разаковдун тагдыры. – Б.,2004. – 480-б ·
6. Ч.Өмүралиев <http://www.literatura.kg/articles/?aid=2208>

Рецензент: к.филол.н. Усупбаева Э.